
Prantsuse rännumees Aubry de La Motraye ja tema 18. sajandi I poole Balti provintside kirjeldused¹

Marge Rennit

2009. aastal Briti Raamatukogus töötades ning Balti provintse käsitlevaid reisikirju otsides sattusin väljaandele, millega lähemalt tutvumine pakkus meeldiva üllatuse. Tegu oli prantslase Aubry de La Motraye (La Mottraye)² kolmeköitelise reisikirjeldusega, mille III köide sisaldas muuhulgas ülevaate Liivi- ja Eestimaa kubermangust.³ Selle koostas La Motraye 1726. aastal reisil Venemaale.

Väljaanne puudub Eesti ja naabermaade raamatukogudes ning seda pole meie ajalookirjanduses käsitletud.

Käesoleva artikli eesmärgiks on tutvustada rännumeest ja reisikirjanikku Aubry de La Motraye'd, kes ühena vähestest 18. sajandi I poolel läbi Baltimaade Venemaale rännanutest oma reisimärkmed publitseeris, ning analüüsida tema Balti provintside kirjeldusi. La Motraye'st ja tema reisidest võiks koostada haarava monograafilise uurimuse, töötades sel eesmärgil erinevate riikide arhiivides ja raamatukogudes. Paraku on see ülesanne väljaspool käesoleva artikli eesmärke ja võimalusi. Tutvumine tema isiku ja elulooga on siinse artikli kontekstis oluline tema Kura-, Eesti- ja Liivimaa kirjelduste vaatlemisel.

¹ Käesoleva artikli valmimist toetasid Euroopa Sotsiaalfond ja DoRa programm.

² Artiklis kasutatakse nimekuju Aubry de La Motraye, mida eranditult kasutati autori eluajal.

³ Aubry de La Motraye. Travels through Europe, Asia, and into part of Africa; containing a great variety of geographical, topographical and political observations on those parts of the world... Vol I-III. London, Printed for the author, 1732.

Aubry de La Motraye elukäik

Andmeid La Motraye ja tema elukäigu kohta pole lihtne leida. Vaatamata tema rändude laiale geograafia ning nende mahukatele publitseeringutele, on vaid mõned uurijad pidanud vajalikuks tema isikule ja pärandile tähelepanu pöörata. Nende hulgas tuleb nimetada 1918. aastal Stockholmis avaldatud ja 1988. aastal selle faksiimileväljaandena ilmunud La Motraye Rootsi kirjeldusi.⁴ Raamatu eessõnas tehakse ülevaade La Motraye elust ning tema Rootsis viibitud aastatest.

La Motraye'le ja tema Eesti alade kujutamisele on Henri de Montfort pühendanud ülevaate diplomaat Kaarel Robert Pusta mälestuseks 1965. aastal Stockholmis välja antud artiklikogumikus.⁵

Nimetatud käsitlustele lisanduvad 18. ja 19. sajandi Saksa ja Prantsuse leksikonidest leitud eluloolised andmed ning La Motraye enda kolmeköiteline reisikirjelduste väljaanne, mis pakkus eelkõige informatsiooni tema reise geograafia ja reisimise aegade, tunduvalt vähem materjali aga tema isiku ning reisimise motiivide kohta. Allikate võrdlemisel leidsin lahknevaid teateid La Motraye elu kohta, kuid siinse artikli kontekstis ei pea mõistlikuks erinevate andmete kõrvutamist ja analüüsimist. Seal, kus see võimalik oli, lähtusin autori enda kirjapandust.

La Motraye sündis 1674. aastal Prantsusmaal (Pariisis?) ning suri 1743. aasta märtsis Pariisis 69. eluaastal. Ta sündis prantsuse hugenottide perekonnas. Pärast Nantes'i edikti tühistamist aastal 1685 muutus hugenottide olukord Prantsusmaal järjest keerulisemaks ning väga paljud nendest lahkusid kodumaalt.⁶

⁴ Seigneur A. de La Motrayes resor 1711–1725. Stockholm 1988.

⁵ Henri de Montfort. Souvenirs d'Estonie en 1726. – Pro Baltica: mélanges dédiés à Kaarel R. Pusta: in memoriam. Stockholm 1965, lk 173–178.

⁶ Prantsuse kuningas Henri IV edikt aastast 1598, mis lõpetas sõjad katoliiklaste ja hugenottide vahel ning andis hugenottidele usuvabaduse ning poliitilised erioigused. Louis XIV tühistas aastal 1685 nimetatud edikti, mille tulemusel rändas Prantsusmaalt välja Šveitsi, Madalmaadesse, Saksamaale, aga ka Suurbritanniasse enam kui 200 000 hugenotti. Alles 1804. aasta tsiviilkoodeks andis hugenottidele katoliiklastega võrdsed õigused.

La Motraye haridusteest pole midagi teada. Kuigi Zedleri leksikon nimetab teda 18. sajandi õpetatud prantslaseks⁷, ei selgu, kas õpetatuse all peeti silmas kooliharidust või reiside käigus omandatud silmaringi.

1696. aastal lahkus La Motraye Prantsusmaalt ning algasid tema aastakümneid kestnud rännuteed. Esimene reis viis ta Itaaliasse. Roomas peatus La Motraye seitse kuud. Tema päevi täitis tutvumine Rooma ja selle ümbruskonna mälestistega. 1697. aasta alguses reisis ta Veneetsiasse, seejärel külastas Vahemere-äärseid sadamalinnu. Olnud mõnda aega palavikus, kavatses ta Prantsusmaale naasta. Tripolise sadamas peatunud Veneetsia laevaga sõitis ta Lissaboni ning sealt edasi Nantes'i. 1697. aasta keskel jõudis ta tagasi Pariisi.

1698. aasta veebruaris sõitis La Motraye Inglismaale, samaaegselt krahv Tallard'i saatmisega Prantsuse saadikuks Briti õukonda. Tema esmakordne Inglismaal viibimine jäi küllalt lühikeseks, kuna sama aasta oktoobris otsustas ta Prantsuse saadiku kutsel kolida Konstantinoopolisse. Türgi asumise otseseks põhjuseks oli sealse prantsuse põgenikest protestantide koguduse teenimine, kuid veel olulisema põhjusena nimetas La Motraye iseenda uudishimu ning Türgist kujunenud soodsat ettekujutust.

Poolteist kuud kestnud merereisi järel jõudis La Motraye 1699. aasta jaanuaris Konstantinoopolisse. Mõne aja pärast lahkus ta koguduse teenistusest ja tutvus krahv Tökölyga (Thököly; La Motraye'l Tekely, Tekeli)⁸, kellega seotuks jäi ta kuni selle surmani 1705. aastal.

1711. aastani peatus ta Konstantinoopolis ning tegi selle ümbruskonda palju reise, õppides tundma kohalikke olusid, Türgi ajalugu ja poliitilist atmosfääri ning tegi tutvust islamiga.⁹ La Motraye kirjeldused aastatest 1699–1711 käsitlesid peamiselt Euroopa poliitilise elu sündmusi. Ainsa selle perioodi pikema reisi tegi ta 1710. aastal Hispaaniasse, Itaaliasse ning Maltale.

⁷ Grosses vollständiges Universal-Lexicon Aller Wissenschaftten und Künste. Bd. 21–22. Leipzig, Halle, 1739, vrg 1946.

⁸ Krahv Emmerich von Tököly (1657–1705), Ungari sõltumatuse eest ja Habsburgide ülemvõimu vastu võitleja. Pärast Karlowitzi rahu sõlmimist 1699. aastal asus Konstantinoopolisse.

⁹ Seigneur A. de La Motrayes resor, VII–VIII.

Prantsuse leksikoni teatel kohtas La Motraye 1707. aastal rännakul olles tuntud prantsuse reisimeest Paul Lucas'd.¹⁰ Pole võimatu, et just sellest kohtumisest sündis tal mõte publitseerida oma reisikirjeldused.

Pärast lüüasaamist Poltaava lahingus 1709. aastal jäi Karl XII oma armeega pikemalt laagrisse Türgi valdustes asuvasse Benderösse. 1711. aastal tutvus La Motraye Konstantinoopolis F. E. Fabrice'iga¹¹, Holsteini saadikuga Karl XII juures. Uudishimust näha Põhjamaade kangelast (*the Northern Hero*), nagu Karl XII kaasaegsete poolt kutsuti, läks La Motraye Fabrice'iga Benderösse ning peatus seal vaheaegade kuni 1714. aastani. Tema tegevuse kohta Karl XII laagris pole palju teada, oletatavasti oli ta Fabrice'i teenistuses, kuid täitis ka kuninga ülesandeid.¹² Ta käis rootslastele Konstantinoopolis raha nõutamas, samuti tegi sügistelvel 1711–1712 Karl XII ülesandel pikema reisi Tatarimaale.

Aastatel 1712–1714 reisis La Motraye Hollandis ja Saksamaal ning peatus pikemalt Inglismaal. 1714. aasta kevadeks sai ta korraldatud asjad, mis teda Londonis hoidsid, ning sõitis tagasi Türgi. Juunis 1714 jõudis La Motraye Konstantinoopolisse.

Karl XII koos kaaskonnaga lahkus Benderöst 1714. aasta oktoobris. La Motraye koos Fabrice'iga järgnesid Karlile tema teekonnal läbi Ungari, Austria, Tšehhi ja Saksamaa. Seejärel viibis La Motraye mõnda aega Hamburgis. 1715. aasta sügisel suundus ta Rootsi, kuhu jäi viieks aastaks, lahkudes sealt 1720. aasta sügisel, kaks aastat pärast Karl XII surma.

¹⁰ Biographie Universelle, Ancienne et Moderne. T. 30. Paris 1821, lk 294. Paul Lucas, sündinud 1664 Rouenis ja surnud 1737 Madridis, oli prantsuse kaupmees, loodusteadlane, arst ja Louis XIV antikvaar. Ta võttis ette kolm pikka reisi (1699–1703, 1704–1708, 1714–1717) Kreekasse, Türgi, Vahemere idarannikule Levanti ja Egiptusesse. Oma reise kirjeldused avaldas ta 18. sajandi alguses: reis Levanti ja Egiptusesse, 1704, 2 kd; reis Kreekasse, Väike-Aasiasse, Makedooniasse ja Aafrikasse, 1712, 2 kd; reis Türgi, Palestiinasse ja Egiptusesse, 1719, 3 kd.

¹¹ Frederic Ernest Fabrice (1683–1750), diplomaat, Holsteini hertsogi Christian Augusti saadik Karl XII juures Benderös 1710–1714, seejärel Hannoveri kuurvürsti (Georg I, Hannoveri kuurvürst ja aastatel 1714–1727 Inglise kuningas) saadik Karl XII õukonnas kuni kuninga surmani 1718. aastal.

¹² La Motraye "Reiside" II köite lisas on publitseeritud Fabrice'i kolm kirja, millest ühes ta nimetas, et "La Motraye oli Benderös väga kasulik, kuna tundis kohalikke olusid". A. de La Motraye. Travels, vol II, 1732, Appendix XX, lk 51–52.

La Motraye tutvustas põhjalikult Stockholmi ja erinevaid paiku Rootsis. Stockholmis elanud inglise kaupmehe seltsis külastas ta 1715/1716. aasta talvel riigi raua- ja hõbedakaevandusi. 1716. aastal jätkas ta Rootsiga tutvumist, külastades Smålandit, Sigtunat ja Uppsalat. Uppsala raamatukogu koguhoidja Benzeliuse¹³ juhatusel tutvus ta nädala jooksul raamatukogu kõige haruldasemate raamatutega. Benzeliuse olla hiljem saanud La Motraye reisikirjade tutvustajaks Rootsis.¹⁴ Stockholmis leidunud vanade ürikutega tutvustas La Motraye'd dr Olaus Rudbeck¹⁵.

1718. aastal tekkis La Motraye'l võimalus realiseerida ammune unistus ja külastada Lapimaad, kui Rootsi kuninga sekretär Klinckowström pakkus talle võimalust sõita sinna koos temaga. Ta kirjutas: "Minu uudishimu polnud päriselt rahuldatud, see on mulle kaua sisendanud plaani külastada Lapimaad, enne kui ma lahkun Skandinaaviast; minu kirg reisimise ja maailma nägemise vastu, enne kui ma siit [ilmast] lahkun, on pigem kasvanud kui vähenenud."¹⁶

Stockholmist lahkuti 1718. aasta aprillis. Alates Umeåst jätkas La Motraye teekonda üksi, seltsiks saatja (*Guide*), kes piirkonniti vahetus. Et laplasi mitte hirmutada, otsustas La Motraye riietuda nende moodi. Laplaste eluolu kirjeldades kritiseeris ta varasemate käsitluste pealiskaudsust. Tagasi Stockholmi pöördus ta sama aasta augustis.

La Motraye Lapimaa reisi märkmeid lugenud Karl XII soovis ta jätta oma teenistusse, samuti soovis teda oma teenistusse kuninga lähikondlane parun Görtz¹⁷. Kõik need plaanid katkestasid ootamatud sündmused – Karl XII surm Norras 1718. aasta novembris ning sellele järgnenud Görtzi arreteerimine ja hukkamine.

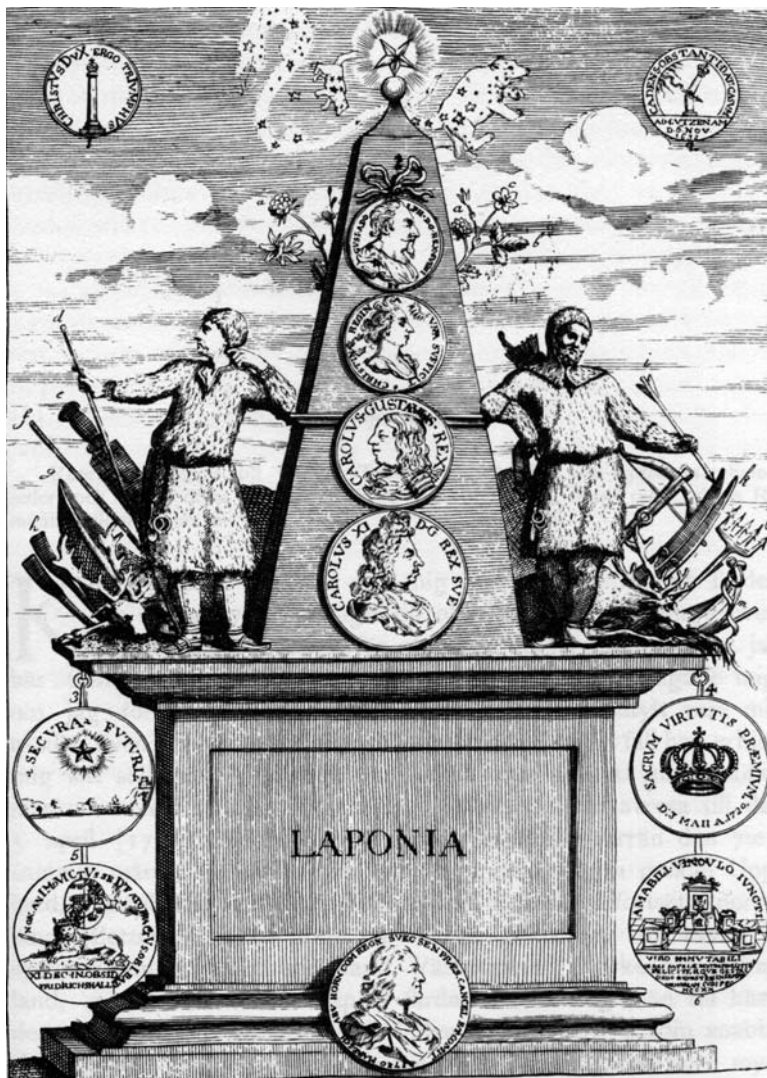
¹³ Erik Benzeliuse noorem (1675–1743), rootsi teoloog, raamatukoguhoidja, silmapaistev valgustusaja tegelane, Uppsala piiskop, Rootsi parlamendi ja Rootsi Kuningliku Teaduste Akadeemia liige.

¹⁴ Seigneur A de La Motrayes resor, XI.

¹⁵ Olaus Rudbeck noorem (1660–1740), rootsi teadlane, Uppsala ülikooli meditsiini-professor, oli mitmekülgsete huvidega, huvitus botaanikast, ornitoloogiast, keeleteadusest.

¹⁶ A. de La Motraye. Travels, vol II, lk 279.

¹⁷ Parun Georg Heinrich von Görtz (1668–1719), Holsteini diplomaat, diplomaat Rootsi riigi teenistuses, Karl XII lähikonda kuulunud isik.

Joonis 1. Aubry de La Motraye. Travels through Europe, Asia, and into part of Africa; Vol II, 1732. Illustratsioon raamatust.

Karl XII surma järel jäi La Motraye veel kaheks aastaks Rootsi. 1719. aasta sügisel kasutas ta võimalust külastada Ahvenamaal toimunud Vene-Rootsi rahuläbirääkimisi. 1720. aasta oktoobris võttis ta koos Briti saadikuga osa kuningas Fredrik I poolt Rootsi välissaadikutele korraldatud jahist Uppsalas.

Veel selsamal kuul lahkus La Motraye koos Briti laevastikuga Rootsist. Pärast lühikest tutvumist Taani pealinnaga reisis ta edasi Hamburgi, kus ta sai mõned tellimused oma tulevasele reisiraamatule, mille kavatses Inglismaal avaldada. 1720. aasta lõpul jõudis ta Londonisse, millest oli saanud tema peamine peatuskoht. Kirjelduste põhjal võib oletada tema teenistuslikku seotust Briti õukonnaga.

Londonis asus La Motraye ette valmistama oma reisikirjade publitseerimist ning väljaande kaks esimest köidet ilmusid inglise keeles 1723. aastal. 1724. aasta jaanuaris käis La Motraye kuningas George I vastuvõtul ning sai kuningalt 200 naela suuruse toetuse. Informatsoon selle kohta pärineb La Motraye ja Benzeliuse kirjavahetusest.¹⁸

1724. aastal reisis La Motraye Hollandisse, et valmistada ette “Reiside” prantsuskeelset väljaannet.

1725. aastal võttis La Motraye ette ringsõidu Prantsusmaal. 1726. aasta mais asus ta pikemale reisile Pommerimaa, Preisimaa, Kuramaa, Liivimaa, Eestimaa ja Ingerimaa kaudu Venemaale ehk La Motraye sõnul “Haagist Laadoga järveni”¹⁹. Venemaale reisimise põhjusi peale tavapärase uudishimu, mis teda liikvel hoidis, kirjapandust ei selgu.

Aastavahetuseks 1726/1727. jõudis La Motraye tagasi Hollandisse ning jäi aastaks Haagi. Seejärel siirdus ta tagasi Londonisse.

1728. aastal võttis ta taas ette reisi Prantsusmaale. Sellest, et väsimatu rändur aina uusi reisisihte silmas pidas, andis tunnistust märkus, et “kohustuse kõrval lõpetada see reisikiri ei taha ma loobuda võimalusest võtta kahe kuu pärast koos lord Baltimore’iga ette reis Ameerikasse”.²⁰ Kas sellest reisist ka asja sai, pole teada, ühtki vihjet selle toimumise kohta pole artikli autor kohanud.

¹⁸ Seigneur A de La Motrayes resor, XII.

¹⁹ A. de La Motraye. Travels, vol III, lk 55.

²⁰ Samas, lk 271.

La Motraye reisikirja III köite lõpetab ülevaade Inglismaa ring-sõidust. Bathis, 90 miili kaugusel Londonist, üüris ta tõlla Londonisse, et “sõita sinna ning lõpetada oma seniste reise aruanne, ning käesolev köide”²¹. Siin lõpevad La Motraye publitseeritud reisikirjeldused ning koos sellega ka usaldusväärsed andmed tema elukäigu kohta. La Motraye edasisest elust kuni surmani 1743. aastal teame me vähe. Montfort’i teatel pöördus ta 1742. aastal tagasi Prantsusmaale ning seadis end sisse Pariisis, kus elas viletsates majanduslikes oludes kuni surmani.²²

1742. aasta juunis koostas La Motraye Londonis testamendi.²³ Testament heidab valgust tema isiklikule elule. La Motraye oli Londoni kiriku St Giles-in-the-Fields koguduse liige, seega kuulus ta anglikaani, mitte hugenottide kiriku kogudusse. Testamendiga kindlustas ta abikaasa Mary Leffevre de La Motraye ülalpidamise kuni tema elupäevade lõpuni päranduse põhikapitalilt makstavatest intressidest ning pärandas talle mööbli jm majakraami. Raamatute müügist saadud raha tuli lisada pärandusele. Ta süüdistas abikaasat salalikus raha kõrvaletoimetamises ning soovis, et eestkostjad ja testamenditaitjad James Cook ja Edward Barker hoolitseksid selle tagastamise eest pärandisse. Pärast abikaasa Mary surma tuli kapitali intressid maksta tütar Jane Gilchristi ülalpidamiseks ning pärast tütre surma pidid pärima vara türetütred Elizabeth ja Ann Gilchrist.

“Reiside” I köite sissejuhatuses sõnastas La Motraye kreedo, mida ta järgis raamatu koostamisel: “Enne kui ma siirdun oma reise kirjeldamise juurde, tahan ma lubada, et piirdun erapooletu ja lihtsa jutustamisega tõsiasjadest, mis minuni on jõudnud või millest auväärsed ja [hea] mainega isikud on mind usutavalt informeerinud, samuti pole ma siinses kirjutises erapoolik riiki, religiooni, haridust või huvi (motiivid, mis on liialt sageli kallutanud enamikku kirjanikke) puudu-

²¹ A. de La Motraye. *Travels*, vol III, lk 296.

²² H. de Montfort. *Souvenirs*, lk 178.

²³ The National Archives. Prob 11/724. Will of Anselme Aubry De La Motraye of Saint Giles in the Fields, Middlesex. 08.03.1743. Dokumendi kirjel arhiivi andmebaasis on kuupäev 08.03.1743, kuid testamendis on selle koostamise aeg 08.03.1742.

tavate eelarvamuste suhtes, vaid tarvitsemata avaldada oma seisukohti, jätan igale lugejale vabaduse teha oma järeldused”²⁴.

Küsimusele, mis motiveeris La Motraye’i aina uusi reise ette võtma, pole lihtne vastata. Ta on ise korduvalt viidanud loomupärasele uudishimule uusi paiku avastada. Tagasiteel Venemaalt ühes Leedu külas vastas La Motraye niisugusele küsimusele, et “mitte midagi peale uudishimu pole mind ärgitanud külastama kolme maailmajagu, mida ma olen teinud 26 aasta jooksul, millest 13 olen olnud Türgis”²⁵.

Reiside varjatunud põhjused võivad lugeja ees saladuseks jääda, kuna need võisid olla seotud diplomaatiliste ülesannete täitmise või poliitilise informatsiooni kogumisega. Enamasti ei selgu tema kirja pandust ka see, mil moel ta oma reise finantseeris ning kuidas teenis ta oma igapäevast elatist.

La Motraye ei piirdunud teele jäänud linnade kiire läbimisega, vaid olulisemates neist peatus ta pikemalt, et tutvuda linna vaatamisväärsustega. Külastatud linnasid tutvustades püüdis ta varasemaid kirjeldusi mitte korrata. Seda mõtet väljendas ta korduvalt ning küllap selle järgi ka toimus.

Silma torkab autori eriline huvi antikvaarsete ja uuemate müntide ja medalite kollektioneerimise vastu: reisiülevaate erinevates osades võib kohata nende detailseid kirjeldusi ning graafilisi kujutisi.

La Motraye valdas mitmeid keeli – prantsuse, inglise, türgi ja rootsi keele kõrval leiame viiteid ladina keele ja vähese saksa keele oskuse kohta.

La Motraye reisiraamatu väljaanded

La Motraye tegi oma reisimärkmed prantsuse keeles ning koostas nende põhjal prantsuskeelse ülevaate. “Reiside” I ja II osa ilmusid 1723. aastal esmalt Londonis inglise keeles.

I osa käsitleb aastaid 1696–1711. Kirjeldused on jagatud 16 peatükki, millele järgneb mahukas, 39 dokumendist koosnev lisa. Lisas on publitseeritud vanu ürikuid, nt Vatikanis leiduvaid dokumente, samuti

²⁴ A. de La Motraye. Travels, vol I, 1723, Introduction.

²⁵ A. de La Motraye. Travels, vol III, lk 196.

Joonis 2. Aubry de La Motraye. Travels through Europe, Asia, and into part of Africa; Vol III, 1732. Raamatu frontispiss.

La Motraye kaasaegsete diplomaatilis kirjavahetust, dokumente jms teemadel, mis on leidnud käsitlemist eelnevates peatükkides. Lisadele järgneb 24 tahvlit illustratsioone: gravüüridel on kujutatud antikvaarseid esemeid, muistiseid jms. Gravüüride autoriks on teiste seas tuntud inglise kunstnik William Hogarth, kelle esimesi tellimusi oli La Motraye raamatu illustreerimine.

II osa reisiülevaated aastatest 1711–1725 on jagatud 17 peatükki, neile järgneb 25 dokumendist koosnev lisa ning illustratsioonid, sh mitmed huvitavad Lapimaa vaated.

1723. aasta väljaandes publitseeriti Londoni St. Jamesi kohtu otsus 27. aprillist 1723, mis tegi teatavaks George I poolt La Motraye'le 14 aastaks antud "Reiside" I ja II osa kuningliku kirjastamisprivileegi.²⁶

Ingliseelse I ja II osa kordustrukid ilmusid 1730. aastal ja 1732. aastal koos "Reiside" III osa ilmumisega.

III osa reisiülevaated aastatest 1725–1728 on jagatud kuude peatükki, sisaldades ka Venemaa ja Balti provintside kirjeldused 1726. aastast. 1. peatükis tehakse ülevaade Euroopa rüütliordudest, alustades Briti Bathi ordust. III köite teksti on paigutatud üheksa illustratsiooni, kuid ükski neist ei kujuta Balti provintse. III köite juures puuduvad lisad, ka on viimase köite maht väiksem kui eelnevatel. Kogu väljaanne on foolioköites.

1725. aastal sõlmis ta kokkuleppe Hollandis, Haagis "Reiside" I–II osa publitseerimiseks prantsuse keeles, väljaanne ilmus 1727. aastal.²⁷ Selle väljaande reklaamprospekt ilmus 1725. aastal Haagis.²⁸ I–II osa kordustrukid ilmus 1730. aastal.

1732. aastal ilmus Haagis III osa paralleeltekstiga inglise ja prantsuse keeles.²⁹ Tekst on kahes veerus, prantsuskeelne veerg esikohal.

²⁶ Inglismaal kehtis kuninganna Anne'i seadusega (u 1710) kirjastamisprivileeg 14 aastat. Tiiu Reimo. Trükiprivileegidest Baltimaadel XVII–XVIII sajandil. – Tartu Ülikooli Raamatukogu Aastaraamat 1999. Tartu 2000, lk 193.

²⁷ Voyages du Sr. A. de La Motraye, en Europe, Asie et Afrique. ... Avec des remarques instructives sur les moeurs, coutumes, opinions, &c. des peuples et des pais où l'auteur a voyagé, etc. La Haye 1727.

²⁸ Voyages ...en Europe, Asie & Afrique .. [Prospectus of the work.] A La Haye 1725.

²⁹ Voyages en anglois et en françois d'A. de La Motraye, en diverses provinces et places de la Prusse ducale et Royale, de la Russie, de la Pologne etc. La Haye: Adrien Moetjens, 1732.

Sissejuhatuses avaldas La Motraye rahulolematust, et inglise keelde tõlkijad ja Haagi raamatukaupmehed tegid tema äraolekul ja tema teadmata väljaande kahes esimeses köites mitmeid täiendusi. Seetõttu tõlkis ta vigade vältimiseks III osa ise inglise keelde.³⁰ Siinses uurimuses on kasutatud 1732. aasta ingliskeelset väljaannet.

Ilmunud on ka mõned tema reisikirjelduste valikkogumikud: 1783. aastal ilmus La Motraye reiseid valimik saksa keeles³¹ ning 1918. aastal La Motraye Rootsi-reiside kogumik³². 2007. aastal ilmus Türgis La Motraye reisikirjelduste türgikeelne kogumik.³³

Lisaks “Reisidele” on La Motraye avaldanud kommentaarid Voltaire’i Karl XII käsitlusele³⁴, selle kordustrukid ilmusid edaspidi koos La Motraye kommentaaridega³⁵. Mõlemad väljaanded on ilmunud ka inglise keeles. La Motraye nimetas Karl XII kangelaseks ning vaidles Voltaire’iga Karl XII tähtsuse üle.

Balti provintside ja Kuramaa kirjeldused

Reisi Venemaale kajastas La Motraye väljaande III köites: 2. peatükis kujutas ta teekonda Haagist Riiani (lk 55–95), 3. peatükis Riia linna ja selle ajalugu, teekonda Peterburi ning Venemaa uut pealinna (lk 96–180) ning 4. peatükis tagasiteed Peterburist kuni Haagini (lk 181–224).

Käsitlen üheskoos Venemaa Balti provintside ja tollase Kuramaa hertsogiriigi kirjeldusi, vaadeldav piirkond kattub tänapäevase Läti ja Eesti territooriumiga. Selle põhjuseks on piirkonna geograafiline

³⁰ Voyages en anglois et en françois d’A. de La Motraye, Avertissement/Introduction.

³¹ Aubry De La Motraye. Reisen des Herrn de la Motraye in die Morgenländer. Berlin, Stettin 1783.

³² Seigneur A. de La Motrayes resor 1711–1725. Stockholm 1918.

³³ La Motraye seyahatnamesi. Istanbul 2007.

³⁴ Aubry De La Motraye. Remarques historiques et critiques sur l’histoire de Charles XII., Roi de Suède, par M. de Voltaire, pour servir de supplément à cet ouvrage. Londres 1732.

³⁵ Voltaire. Histoire de Charles XII. Roi de Suede... Nouvelle édition revüe, corrigée & augmentée par l’auteur; avec les remarques critiques de Mr. de la La Motraye & les réponses de Mr. de Voltaire. Amsterdam 1733.

THE
VOYAGES and TRAVELS
OF
A. De La MOTRAYE,
V O L. III.

I N
Several Provinces and Places of the Kingdoms and
Dukedoms of

PRUSSIA, RUSSIA, POLAND, &c.

CONTAINING,

A Treatise of the divers Orders of Knighthood ; many
curious Particulars concerning the Insurrection of THORN ; of the
Diet of GRODNO ; of the Life of PETER the First, Emperour of
RUSSIA ; and of CATHERINE, his Empress ; as also of General
LE FORT ; and Prince MENZIKOFF.

WITH

~~REMARKS GEOGRAPHICAL, TOPOGRAPHICAL,~~
HISTORICAL and POLITICAL, on the Provinces and other
Countries through which the AUTHOR travelled ;

A S,

MECKLEMBOURG, POMERANIA, COURLAND, LIVONIA,
ESTONIA, the Principalities of PLESKOW and NOVOGROD,
the Lake LADOGA, the Dutchies of CARELIE, INGRIA,
SILESIA, BRANDENBOURG, &c. over some Parts of
FRANCE, of FLANDERS, of ENGLAND, and of IRELAND.

DRAWN

Not only from his own Observations, but also from
the Memoirs that have been communicated to him by Persons of
Honour and Credit ; and the Whole embellished with PLANS and
CUTS, curiously engrayed on COPPER-PLATES,

Translated from the FRENCH.

L O N D O N :

Printed for E. SYMON, in Cornhill, J. NEWTON, and J. OSWALD,
in Little-Britain ; L. GILLIVER, over-against S. Dunstan's
Church in Fleet-street ; J. NOURSE, without Temple-Bar ; and
T. PAYNE, in Pater-Noster-Row, 1732.

Joonis 3. Aubry de La Motraye. Travels through Europe, Asia, and into part of Africa; Vol III, 1732. Raamatu tiitelleht.

kompaktsus, mis on tuntav La Motraye Liivi-, Eesti ja Kuramaa olustiku võrdlustes.

Valdavalt kajastas La Motraye reisiolustikku ja teekonda, piirkonna ja linnade ajalugu, külastatud linnasid ning kohalikke elanikke. Ajalugu näib olevat La Motraye meelisteemasid. Küllalt põhjalikult tutvustas ta Vana-Liivimaa ajalugu alates muinasajast (lk 96–100), põgusalt üksikute linnade ajalugu (Riia, Volmar, Tallinn). Missuguste allikatele ta toetus, pole ta kahjuks nimetanud. Pikemalt arutles ta Põhjasõja sündmuste ja Venemaa siseolukorra üle (lk 104–124), pühendades erilist tähelepanu üksikutele isikutele (Katariina I³⁶, Aleksandr Menšikov³⁷, Peeter I).

Siinses artiklis leiavad käsitlemist järgmised teemad La Motraye Kura-, Liivi- ja Eestimaa kirjeldustes:

Reisiolustik, mis hõlmab reisi tehnilise külje, teede olukorra ning ööbimise-toitlustamise ülevaate;

Talurahva eluolu kujutamine, sh autori sotsiaalkriitilised arutlused talurahva viletsa olukorra ja selle põhjuste üle;

Peamiste linnade (Riia, Volmar (Valmiera), Tartu, Narva, Tallinn ja Pärnu) kirjeldused.

Ülevaade reisiolustikust

Königsbergiga tutvumise järel jätkas La Motraye 1726. augusti keskel reisi Peterburi suunas. Ta kasutas võimalust sõita Riiga samal ajal väljunud Riia liinisõidukiga (*Waggon of Riga*).³⁸ La Motraye reiskaaslasteks olid Preisimaalt Venemaa teenistusse asuv kapten ning vene õigeusu preester, kes oli õnnistanud Königsbergis vene kaupmeeste ehitatud kiriku. Teed olid vihmade tõttu väga halvad. Edasi

³⁶ Katariina I (1684–1727), sündinud Marta Skavronskana Kuramaal, Peeter I abikaasa, Venemaa keisrinna aastatel 1725–1727. La Motraye kirjeldas Katariina I elukäiku alates tema lapsepõlvest, väites ta pärinevat Võrtsjärve kaldal asuvast Rõngu külast. A. de La Motraye. Travels, vol III, lk 128–132.

³⁷ Aleksandr Menšikov (1673–1729), vene sõjaväelane ja riigimees, Peeter I lähikondlane. 1710–1719 Tallinna ja Riia kindralkuberner. La Motraye kirjeldas teda äärmiselt negatiivse tegelasena.

³⁸ A. de La Motraye. Travels, vol III, lk 88.

liiguti aeglaselt, La Motraye põhjendas seda mitte üksnes kehvade teedega, vaid ka postiveo (reisijateveo) korraldusega, mille järgi hobuseid teel ei vahetatud. Kui postijaama (*Stage*) jõuti keskpäevaks, siis samal päeval edasi ei liigutud.³⁹

Liikumine piki Läänemere rannikut oli liivase pinnase tõttu vaevarikas. Liibavist (Liepāja) lahkudes sõideti sisemaale Miitavi suunas. Alates Durbest muutusid teed paremaks ja vähem liivaseks.

Öömaja ja toit on rändajale olulised. Durbes majutati teelised kõige paremasse kõrtsi (*Inn*), “või vähemalt mitte nii halba kui ülejäänud, mida me kohtasime Memelist alates, kui mitte arvestada Liibavit”⁴⁰. Sama mõtet arendades kirjutas La Motraye: “Meil oli vähemalt soodne võimalus kohata häid kõrtse, kus einestada, Königsbergist Riiani; kui viletsad ka külad (*Village*) või külakesed (*Hamlet*), kus vanker peatus, olid – alati leidus siin selleks otstarbeks rajatud korralik maja, mida ei saa küll öelda teekonna kohta Riias Laadoga järveni”.⁴¹

Teekonnal Liibavist Miitavisse iseloomustas La Motraye mitmeid kivitee löike: enne Durbet oli väga halvasti sillutatud kivitee lõik, 800 sammu pikk⁴², “täis paigalt nihkunud kive ja niivõrd suuri auke, et sõidukit ähvardas iga hetk ümberminemine, mis sundis juhti soovitava meil sõidukit kergendada ja jalgsi minna”⁴³. Kivitee lõpus oli poolenisti varemetes vana kivisild ning seal lähedal vana loss, mis oli venelaste või rootslaste poolt põletatud või lammutatud nagu enamik sellel maal. Selle varemed olid antud maarahvale kivitee ja silla parandamiseks.⁴⁴

15 versta enne Miitavit olid teele seatud verstopid, seda oli teinud Kuramaa leskhertsoginna ja hilisem Venemaa keisrinna Anna Ivanovna⁴⁵. “Kohtade nimetused, kuhu te suundute või kust te tulete,

³⁹ A. de La Motraye. Travels, vol III, lk 91.

⁴⁰ Samas, lk 93.

⁴¹ Samas. Arvesse tuleb võtta, et La Motraye teekond Riias Peterburi kulges Pihkva ja Novgorodi kaudu, mitte mööda tavapäraselt Riia–Peterburi postiteed.

⁴² Pikkusmõõt samm (*Pace*), pikkus 76 cm.

⁴³ A. de La Motraye. Travels, vol III, lk 92.

⁴⁴ Samas.

⁴⁵ Anna Ivanovna (1693–1740), Peeter I venna ja kaasvalitseja Ivan V tütar, 1710. aastal abiellus Kuramaa hertsogi Friedrich Wilhelmiga, lehestus 4 kuud hiljem; Venemaa keisrinna aastatel 1730–1740.

on kõik kirjutatud saksa keeles, mida räägitakse kombe kohaselt kõigis nendes provintsideis”.⁴⁶ La Motraye sõnul jäljendas hertsoginna sellega oma onu Peeter I, kes matkis rootslasi, kes omakorda jäljendasid vanu roomlasi, selle erinevusega, et kui roomlased paigutasid postid iga miili lõppu, siis rootslased ka veerandmiilidele.⁴⁷

Miitavist lahkus reisiseltskond järgmise päeva hommikul, lõunati väikeses külas, kus söödi “ebatavaliselt head suitsulõhet”⁴⁸. Pärast lõunasööki mööduti kolmest Vene rügemendist, mis valvasid Vene-Kuramaa piiril.

Riiga jõuti sedavõrd hilja, et ööbiti teisel pool Väina (Daugava) jõge Riia eeslinnas. Linna siseneti järgmisel varahommikul üle 1000 sammu pika ujuvillaga. Silla ehitas Karl XII 1701. aastal Riia kaitsmiseks. Sild, mida kasutati 1726. aastal, oli väidetavalt sama, kuid nihutatud allapoole jõge, lühendatud ning parandatud. Mõlemale poole silda oli ehitatud midagi balustraaditaolist, mis toetus paatidele ning mille puutüved kinnitati ankrutega.⁴⁹

14. augustil lahkus La Motraye Riist sama reisiseltskonnaga. Nüüdsest lähtus ta ajaarvamises Venemaal kehtinud Juliuse kalendrist. Versta kaugusel linnast mööduti hukkamispaigast. Edasise teekonna ülestähenduses on vastuääkivusi. Hukkamispaigast 8 versta kaugusel jõuti väikese jõeni, millest viis üle puust sild ja sealt 9–10 versta edasi Straupeni oli pinnas liivane ja suuremas osas kaetud metsaga. Straupe lähedal asus Rootsi-aegne miilipost kirjaga “10 M. till Riga”. Mainitud ca 20 versta pikk teekond polnud kindlasti võrdne 10 miiliga, olgu siin tegemist Rootsi (10,7 km) või Saksa miilipikkusega (7,4 km).⁵⁰

La Motraye pidas siinse piirkonna maid väga viljakaks. Suuremate teede ümbrus oli jäänud tühjaks, kuna kihelkondade elanikud olid taandunud sõdurite rüüstamise ja röövimise hirmus 15 kuni 20 versta kaugusele. Sel põhjusel oli tee äärde jäänud väga vähe külakesi, kus

⁴⁶ A. de La Motraye. Travels, vol III, lk 94.

⁴⁷ Samas, lk 93–94.

⁴⁸ Samas, lk 95.

⁴⁹ Samas, lk 101. Tegemist on Riia ujuvillaga, seda on nimetatud ka nahksillaks, mis oma ainulaadsuse ja pikkusega on reisimehi üllatanud. Sel põhjusel võib 18.–19. sajandi reisiraamatutes leida sageli selle silla kirjeldusi.

⁵⁰ Samas, lk 124.

võis leida mugavat majutust. “See polnud teisiti kogu Liivimaal ja Eestimaal, ega ka Ingerimaal, mille läbisin tagasiteel.”⁵¹

Järgmine ööbimispaik oli Volmar. Linna tutvustamisel kasutas La Motraye võrdlusena Adam Oleariuse 1633. aasta Volmari kirjeldust. Volmari elanike majanduslik olukord näis La Motraye’le olevat parem kui enamikus teistes linnades, kuid põhjus võis olla selles, et nad viibisid linnakeses pühapäeval ning linna- ja maaelanikud olid kirikusse minekuks lihtsalt paremini riietatud.⁵² Sellele järgnes detailne ülevaade naiste riietusest.

Volmarist Tartu suunas liikudes sõideti “läbi väga viljaka maa, kus viljakoristus oli alles lõppenud”⁵³. Maastik kuni Tartuni oli mitmekesine: vaheldusid metsad, haritud maad, karjamaad. Pinnas oli kohati veel viljakam kui Volmari ümbruses.

Poolest päevast Tartus oleks La Motraye sõnul olnud enam kui küllalt linnaga tutvumiseks, kuid tema kaasreisijatel olid siin äriasjad, mis hoidsid reisiseltskonda kaks päeva kinni. Reisikaaslastest ta lahkuda ei soovinud, kuna õppis nendelt vene keelt, kirjutades pärast nendest lahkumist üles selle, mida pidas endale vajalikuks. Ühega neist suhtles ta ladina keeles, ning “see vähene saksa keel, mida ma oskasin, aitas mind teiseaga”.⁵⁴ Kui ta oleks reisinud üksinda, oleks ta valinud otsetee Peterburi. Sel viisil oli tal aga võimalus näha Pihkvat.

Tartust Pihkvasse reisiti laevaga. La Motraye kiitis taas viljakat maad Tartust ida pool: “Sel maal pole piirkonda, mis oleks viljakam kui maa Tartu ja Peipsi järve vahel”. Peipsi järve kaldaid võrdles ta aga koguni Genfi järve kallastega, “arvestamata mõistagi selle suuremaid ehteid, linnade ja külade suurt mitmekesisust, mida ei kohta Peipsi järve ääres”.⁵⁵

Edasi jätkus La Motraye reis juba ida pool Peipsit. Peterburi ja Kroonlinnaga tutvumiseks kulus kuu, seejärel asus ta tagasiteele. Tema reisiplaan nägi ette liikumist läbi Ingerimaa Narvani, seejärel

⁵¹ A. de La Motraye. Travels, vol III, lk 124–125.

⁵² Samas, lk 125.

⁵³ Samas, lk 127.

⁵⁴ Samas, lk 133.

⁵⁵ Samas, lk 133.

edasi piki Eesti- ja Liivimaa rannikut kuni Riiani; seejärel Zemgale, Poola, Sileesia ja Brandenburgi kaudu Hollandisse.

Tee Peterburist läbi Ingerimaa Narva läbis La Motraye postipoisi saatel ratsa. Postijaamad asusid teel olevates külates. Kahe esimese postijaama vahelist savise pinnasega teelõiku kirjeldas palju käinud ja näinud La Motraye kui “halvimat, mida ta eales oma elus näinud on”⁵⁶. Teekond Narvani kulges raskustega, hobuste hankimiseks tuli La Motraye’l kasutada Peterburi mõjukate tuttavate kaudu saadud keiserlikku korraldust postihobuste saamiseks (*Imperial Command for Post-Horses*). Narvale lähenedes paranesid nii teeolud kui ümbritsev maastik.

Narva linnast rääkides rõhutas La Motraye sarnaselt enamikule läbisõitjatest Narva kose ilu ja võimsust. Narva jaoks muutis kosk jõe mittelaevatavaks ja tõi palju ebamugavusi Tartu ja Pihkva kaupmeestele, kes olid sunnitud kaubad enne kose juurde jõudmist maha laadima ja need maad mööda Narva transportima. Pärast kahepäevast Narvas peatumist jätkas La Motraye postipoisi saatel ratsa teekonda Tallinna suunas. Poole versta ratsutamise järel nägi ta kaevikuid paigas, kus Karl XII 1700. aastal Vene vägesid võitis.

Teda saatnud postipoiss rääkis rootsi keeles. La Motraye sõnul “kõik postimeistrid ja postipoisid Narvast Tallinnani ja sealt Miitavini räägivad rootsi keeles, mis on väga mugav nendele reisijatele, kes seda oskavad”.⁵⁷ Mõistagi kuulus pärast viit Rootsis veedetud aastat nende hulka ka La Motraye ise.

Tee Tallinnasse oli väga meeldiv – vähe metsa ja suur hulk põlde ja külasid, samuti ei olnud põhjust kaevata hobuste üle. Ainus linn sel teel oli Rakvere. Kuigi see oli Virumaa piirkonna pealinn, sarnanes ta pigem korralikule külale kui linnale. Rakveres näidati 1604. aastal surnud mehe keha. La Motraye’le tundus kujuteldamatu, kuidas sai keha ilma vastava töötlemiseta säilida, nagu väideti.⁵⁸

Kolmanda päeva õhtul pärast Narvast lahkumist jõudis ta Tallinnasse. Järgneva Tallinna–Pärnu–Riia teekonna aruanne tekitab nõutust. Tallinnasse jäi La Motraye kaheks päevaks ja kolmeks ööks;

⁵⁶ A. de La Motraye. *Travels*, vol III, lk 180

⁵⁷ Samas, lk 186.

⁵⁸ Samas.

kolmanda päeva varahommikul asus ta heade hobustega teele ja “päikesetõus saabus Pärnus, mis asus 50 versta kaugusel Tallinnast.”⁵⁹ Põgusa Pärnu tutvustamise järel teatas La Motraye, et “pärast saabumist hommikul oli mul küllalt aega vaadata seda, mida ma siin kirjeldasin, nii asusin teele pärast lõunat ja jõudsin Riiga selsamal õhtul”.⁶⁰ Jällegi raskesti seletatav.

Riias peatus La Motraye 3–4 päeva ja võeti Riia Briti faktooria poolt sõbralikult vastu. Ta kohtus Riia kubeneri Bohniga⁶¹, kes tellis tema reisiraamatu ning garanteeris talle hobuste saamise Riias Miitavisse. La Motraye’l oli Peterburist kaasas kiri, mis tuli toimetada Miitavist kolme saksa miili kaugusel asuvasse mõisasse. Miitavi postmeister Meyer pakkus küüti kirja kohaletoimetamiseks. Teel juhtus nende kaarikuga õnnetus – see purunes mudase tiigi kaldal tükkideks ja vajus sinna sisse. Kogu pagas sai tugevasti kannatada, eriti aga La Motraye reisikohvris olnud esemed, sh mõned tema käsikirjad muutusid kasutuskõlbmatuks.⁶² Ehk peitub siin Tallinna–Pärnu–Riia teekonna kummalise kirjelduse põhjus – teekonnal koostatud märkmed said nii tugevasti kahjustada, et La Motraye’l tuli see reisi lõik taastada mälu järgi, mis sedavõrd tugevasti tegelikkust moonutas.

La Motraye kirjeldas Põhjasõja laastavat mõju Kuramaale, selle majandusele ja elanikele – aktiivsete kaubandussuhete katkemine, laastatud ja varemteks muudetud linnad ja külad, söötis põllud. Ta kirjutas, et “Liivimaa ja teiste reisel läbitud provintside saatus on ühesugune: Poolas on samamoodi viimases sõjas palju losse purustatud ja linnasid hävitatud, justkui laastamistööd oleksid teinud gootid ja sküüdid, mitte kristlased”.⁶³ Sõdu ja sõjakoledusi taunib La Motraye korduvalt, eelistamata üht sõdivat poolt teisele. Venelaste ja rootslaste põhjustatud sõjapurustustest Miitavis kirjutas ta: “Küllap öeldakse nii Kuramaal kui Saksimaal siis, kui midagi süüa ei leidu, et *rootslased on siit läbi marssinud*.”⁶⁴

⁵⁹ A. de La Motraye. Travels, vol III, lk 189.

⁶⁰ Samas.

⁶¹ Herman Jensen Bohn (1672–1743), Riia kubeneri kohusetäitja 1726. aastal.

⁶² A. de La Motraye. Travels, vol III, lk 190.

⁶³ Samas, lk 194.

⁶⁴ A. de La Motraye. Travels, vol III, lk 94.

Arutlused sõja ja moraali seoste üle näitavad La Motraye'd tundliku sotsiaalse närviga inimesena, samuti toovad välja tema tähelepaneliku suhtumise religiooni-küsimustesse.

Kohalike elanike kirjeldused

Teel Palangast Liibavisse⁶⁵ külastati väikeses Pape külas käsitöömeistrit, kes valmistas merevaigust tarbeesemeid, ehteid ja suveniire. La Motraye nimetas teda selle ala väga suureks kunstnikuks (*very great Artist*). Osta sai krutsifikse jt kristliku sümboolikaga esemeid, palvehelmeid, väikesi küünlajalgu, kaelakeesid, särginööpe; mitmesuguseid toose, küll hambaorkide, pintsettide või nuusktubaka hoidmiseks jpm. Reisiseltskond tegi mitmeid sisseoste, La Motraye ostis endale merevaigust jalutuskepi pea. Maja, kus merevaigumeister elas, oli enam väärt kui kõigi teiste külaelanike, kalurite ja vaeste talupoegade onnid.

Liikunud paar miili edasi, peatuti kõrtsis einestamiseks. Öhtusöögi valmimiseni jalutas La Motraye rannas, kus märkas merevaiku otsivaid lapsi. See vaatepilt viis ta mõtled talupoegade viletsusele: "Siinse maarahva vaesus on peaaegu uskumatu, neil on just nii palju süüa, et mitte olla näljas ja nii palju riideid, et mitte olla alasti. Lastel pole enamasti seljas muud kui jämedast lõuendist särk; nende leib on vaid õige veidi parem kui männipuukoor, mida söövad dalar-nalased ja teised põhjapoolsed rootslased. Nende peamiseks meelepäraseks toiduks on kala, mida nad püüavad, kuigi maa on vilja, kanepi jm saaduste kasvatamiseks viljakas. Sama on olukord Kuramaal ja Liivimaal, kuid sealt Laadoga poole liikudes on olukord üha halvem. Ükskõik kui viljakas on maa, on talupoegade olukord väga halb nendes provintsidest, kus valitsejad rõhuvad aadlikke ja need omakorda alamaid – eriti Vene valdustes, kus pole midagi hullemat kui tavaliste inimeste orjus. Kuid miks nimetan ma seda orjuseks? See on midagi hullemat, kui on võimalik ette kujutada. Olen neliteist aastat elanud Türgis, aga pole eales seal ega ühegi naaberrahva juures näinud

⁶⁵ Palanga ja Liibavi olid sel ajal Poola valduses.

orja, kes eelistanuks pärast vabastamist minna oma kodumaale, või kes poleks soovinud olla pigem türklase ori kui bojaari vasall.”⁶⁶

Maarahva vaesuse juurde pöördus ta mitmeid kordi tagasi. La Motraye kirjeldab teekonda Riias Volmarisse: “Talupojad ei saa olla enam vaesemad: nende majad on kehvasti sisustatud ja nad ise on viletsasti rietatud; neil pole voodeid ega toole, kaks planku, mis on seina külge kinnitatud, täidavad mõlema ülesannet. Nad põletavad männipuukoort ja muud tugevat puud, et õhtuti valgust saada; harva näeb küünalt, isegi mõnes nende linnas mitte. Elupaiga kaugus merest jätab neile toiduks üksnes musta leiva, ja see on nii halb, nagu ma juba nimetasin.”⁶⁷

Eesti- ja Liivimaa linnad

Mõned linnade kirjeldused on põhjalikud ja pikad, mõned aga küllalt napid, sõltudes linnas viibitud ajast ning sealsest vaatamisväärsustest. Reeglina tegi ta ülevaate ka linna ajaloost, kuid siinsast käsitlusest on ajalooülevaated kui vähe huvipakkuvad välja jäetud.

Eesti ala linnadest tutvustas ta Tartut, Narvat, Rakveret, Tallinnat ja Pärnut; siia kõrvale on huvitav seada Riia ja Volmari iseloomustused.

Piirkonna olulisimateks linnadeks olid kubermangude pealinnad Riia ja Tallinn. Riia nimetas La Motraye maa võtmeks ja tähtsamaks linnaks: “Ta ulatub väga kaugele väljapoole oma muistsetest müüridest, ja erinevad valitsejad on alates tema asutamisest teda märkimisväärselt kaunistanud ja laiendanud. Minu saabumisel venelased jätkasid sellega: nad olid ehitanud ilusa kreeka õigeusu kiriku ja veel mõned hooned, parandanud ja laiendanud kindlustusi ning muutnud need eelnevaga võrreldes palju korrapärasemaks”.⁶⁸

Põhjalikult kirjeldas ta linna ümbritsevat müüri ja selle üheksat väravat. Lisaks Riia kindlustustele tutvustas La Motraye Väina jõe suudmes asuvat Dünamünde kindlust, kiites selle tugevust ja head asukohta.

⁶⁶ A. de La Motraye. Travels, vol III, lk 90–91.

⁶⁷ Samas, lk 124.

⁶⁸ Samas, lk 100.

Linna ennast pidas La Motraye “ilusaks ja tihedasti rahvastatuks, saksa maneeris majad on peamiselt tellistest ehitatud”⁶⁹. Liivimaad valitseva kubernereri residents oli kõige suurem hoone, kuid “hoone juures on arvestatud enam mugavust kui ilu”⁷⁰. Sellel ametikohal olnud vürst⁷¹ oli äsja surnud ning tema matused toimusid La Motraye saabumisele eelnenud päeval õigeusu kirikus.

Riia raekoda polnud La Motraye sõnul suur, kuid oli hästi ehitatud ning sealt võis leida mõndagi huvitavat. Kuna Riias polnud börsihoonet, siis kohtusid kaupmehed rahvahetuseks raekoja ees või varem kirjeldatud ujuksilla juures. Riia kaubanduse peamiseks väljaveoartikliteks olid teravili, kanep, mesi, vaha ja Vene nahad. Riia kirikutest pidas ta kaunimateks Toomkirikut ning Jaani ja Peetri kirikut.

Tallinna ülevaadet alustas La Motraye üllatava lausega, et “mõned autorid peavad Eestimaa pealinnaks Tallinna, ja teised Tartut”⁷², allikaid täpsustamata.

Tallinna sadamat hindas ta heaks, kuid selle puudusena nägi piiratud sisse- ja väljapääsu. Peeter I käsul alustati uue, Paldiski (Rogerwicke) sadama ehitust linnast läänes. La Motraye hindas Tallinna kindlustusi kõrgelt, öeldes et “väga hästi võib seda nimetada kaitstud kohaks sestpeale, kui ehitati täiendavad kindlustused ja tehti parandusi, nagu tehti terves linnas, ja sinne garnison mahutab 4000 meest”⁷³.

Amfiteatrikujuline all-linn paiknes mäe nõlval. Linna iidsete hooned asusid sadama läheduses. La Motraye “ei leidnud neis midagi imetlusväärset peale nende muinsusväärse; ning nad olid ehitatud Narva ja Riia hoonetega samas stiilis”⁷⁴. Olulisemad all-linna hooned olid ehitatud moodsa maitse järgi, linna kohal kõrguv katedraal oli ehitatud gooti stiilis. Usuteemal jätkates jutustas La Motraye kahe versta kaugusel linnast asunud Püha Birgitta kloostrist. Tema sõnul

⁶⁹ A. de La Motraye. Travels, vol III, lk 101.

⁷⁰ Samas.

⁷¹ Anikita Repnin (1668–1726), Liivimaa kindralkuberner 1710–1711, Riia kindralkuberner 1719–1726.

⁷² A. de La Motraye. Travels, vol III, lk 187.

⁷³ Samas, lk 188–189.

⁷⁴ A. de La Motraye. Travels, vol III, lk 188.

tavatsesid selle kloostri mungad ja nunnad suhelda hääletus märkide keeles, luues omalaadse sõnastiku.

Vähem tähelepanu pühendas La Motraye teistele piirkonna linnadele. Volmarit iseloomustas ta kui Põhjasõjas tugevasti purustatud linna. “Volmaris pole mitte rohkem kui 25 hoonet, mis maja nimetust väärivad; siin on rikkalikult varemeid ühes mõnede väikeste puust onnidega, mis vastavad Oleariuse kirjeldustele, ja tähelepanuväärse vana lossi varemed väljapaistval kohal kiriku taga – kirik on küll suur, kuid halvasti ehitatud ja kehvasti parandatud.”⁷⁵

Tartu leidis La Motraye olevat sama viletsas olukorras, kui oli Volmar. Ta kirjutas linna hävitamise kohta: “Et saada linna valitsejaks kõige kiiremal viisil, põletasid venelased selle maani maha aastal 1704, purustades oma suurtükkide ja kuulidega koguni sealse kirikud”.⁷⁶ Küllap pidas ta silmas Tartu hävitamist 1708. aastal, mitte linna vallutamist venelaste poolt 1704. aastal.

Linnaelanikud olid jõudnud üles ehitada vähesed hooned, kuid mõnda neist hindas La Motraye päris kõrgelt. Pikemalt peatus La Motraye Toomkirikul, “nende iidse katedraalil”. Varemete järgi otsustades oli see olnud võimas ja suursugune ehitus, “selle kaks torni, mis olid kiriku osadest kõige paremini säilinud, olid vähemalt sama kõrged kui *Notre-Dame*’i omad Pariisis”.⁷⁷ La Motraye näis olevat vaeva näinud kiriku mõõtmisega, ta sai selle pikkuseks 95 sammu ja laiuseks kiriku sisekülgedel 40 sammu ning tornide pindalaks 30 ruutsammu.⁷⁸

Tavapäraselt peatus La Motraye linna ajalool, tehes seda küllalt lühidalt. “See linn on palju käest kätte käinud, olles üks neist, mis on väga tugevasti sõjamõllus kannatanud”⁷⁹. Nimetades küll linna üleminekut rootslastele 1625. aastal, jääb La Motraye’l teadmata ja/või nimetamata 1632. aastal Tartu ülikooli asutamise fakt. La Motraye huvisid silmas pidades oleks seda temalt küll oodanud.

⁷⁵ Samas, lk 125–126.

⁷⁶ Samas, lk 127.

⁷⁷ Samas.

⁷⁸ OÜ ARC Projekt teatel on Toomkiriku pikkus 94 m, laius 32 m ning tornide pindala a' 196 m².

⁷⁹ A. de La Motraye. Travels, vol III, lk 127.

Tagasiteel Peterburist külastas La Motraye lisaks Tallinnale ka Narvat ning Pärnut. Narvat käsitles ta koos naaberlinna Ivangorodiga, nimetades viimast väikelinnaks, mis Eestimaa Narvast eristamiseks oli varem tuntud Ingerimaa Narva nime all (*Narva of Ingeria*). Ivan IV poolt rajatud kindlus kõrgel kaljul Narva jõe paremkaldal pälvis La Motraye tunnustuse nii oma asukoha kui ehitise tugevuse poolest. Kindlus ei täitnud enam oma esialgset kaitsefunktsiooni; La Motraye läbisõidul elasid seal mõned vene perekonnad ning osa sellest kasutati laona.⁸⁰ Üle jõe selle vastas asunud Narva kindlust ei hinnanud ta nii tugevaks ega hästi ehitatud hooneks.

Narva lähiajalugu tutvustades kirjutab ta, et “Narva oli ennast kangekaelselt kaitsnud, suurem osa kodanikke saadeti Siberisse või koos Ingerimaa elanikega teistesse kaugetesse maadesse. Need, kes jäid, jäid ilma kõigist oma privileegidest ja kirikutest ning linn täideti venelastega.”⁸¹

Suursugusteks ehitisteks tunnistas La Motraye raekoja ja börsihoone, mille ees oli kena väljak. “Hooned Narvas on ehitatud nagu Riias, tänavad on halvasti sillutatud”.⁸² Linna kõige olulisemaks vaatamisväärsuseks olevat olnud kosk.

Pärnu asus La Motraye sõnul meeldivalt Pärnu jõe suudmes. Jõgi poolitas linna kaheks: kirdes asuv Vana-Pärnu, mis oli kehvade puust majadega hõredalt hoonestatud ja paremini hoonestatud Uus-Pärnu. Kunagisest lossist oli Peeter I välja ehitatud kindlustuse. Linna garnisonis oli 400 venelast. Kuigi linn oli väike, oli ta rahvarohke. Linnaelanikud nautisid rootsiaegseid privileege. Peamiseks väljaveoartikliks oli teravili.⁸³

Lõpetuseks

Aubry de La Motraye Balti provintside kirjeldus aastast 1726 on väärtuslik ning erandlik, arvesse võttes selle põhjalikkust ja koostamise

⁸⁰ Samas, lk 184–185.

⁸¹ Samas, lk 186.

⁸² Samas.

⁸³ Samas, lk 189.

aege. 18. sajandi I poolest pole ühtki võrdväärset reisikirjeldust siia kõrvale seada.

Kirjapaneku väärtuslikumaks osaks on ülevaated reisiolustikust ja teekonnast. Tajutavad on autori enda vahetu kogemus ja selle põhjal antud hinnangud. Huvitavad on ka emotsionaalselt laetud ülevaated kohalike elanike armetutest elutingimustest ning arutlused nende tagamaade üle.

Teel külastatud linnade iseloomustused on enamasti küllalt pealiskaudsed ja informatsiooni osas fragmentaarsed. Keeruline on eristada autori enda poolt kogutud teavet teistest väljaannetest saadud informatsioonist. Enamasti pole La Motraye kasutatud allikaid ka nimetanud. Linnadega, mis olid tema reisi sihtkohad (nt Peterburi), oli tal mõistagi võimalik põhjalikumalt tutvuda. Siiski tuleb tunnustada autori järjekindlust tutvustada ka teel kohatud väiksemaid ja vähem tähtsaid paiku.

Silma torkab La Motraye Balti provintside kirjelduste kohatine ebahütlus. Teekonda Peterburi üle Riia ja Tartu on ta kujutanud tunduvalt detailsemalt kui tagasiteed Tallinna ja Pärnu kaudu.

Ettekanne 10.03.2010 ÕES-i 1329. koosolekul.

FRENCH TRAVELLER AUBRY DE LA MOTRAYE AND HIS DESCRIPTIONS OF BALTIC PROVINCES FROM THE FIRST HALF OF THE 18TH CENTURY

Summary

The article introduces Aubry de La Motraye (La Mottraye), a French traveller and author of travel books, who was one of the few to publish his travel accounts from among those who went to Russia through the Baltic region in the first half of the 18th century, and analyses his descriptions of the Baltic provinces.

La Motraye was born into a family of French Huguenots in 1674 and died in Paris in 1743. In 1696 he left France, and decades of journeys took him to all European countries as well as to Asia and North Africa. In the years 1699–1714 he mainly stayed in Turkey, first in Constantinople and beginning from 1711 in King Charles XII's field camp in Bender. In 1715 La Motraye followed Charles XII to Sweden and from there left for England in 1720. London became his main stop. In 1725 and 1728 he travelled in France, and in 1726 undertook a journey to Russia. La Motraye's published travelogues finish with his tour of England in 1728, and this also puts an end to reliable data about his life.

As his main motive for travelling, La Motraye mentioned his curiosity. However, more concealed reasons could have been related to fulfilling diplomatic tasks and gathering political information.

The first and second parts of La Motraye's travelogues were published in English translation in London in 1723 and in French in The Hague in 1727. The third part appeared in print in both languages in 1732.

The most valuable parts of La Motraye's descriptions of Baltic provinces are his overviews of the surroundings and his journey, which most explicitly reflect the author's immediate experience and judgments. Surveys of local people's poor living conditions and deliberations about the reasons behind it are also interesting.

The descriptions of towns are rather superficial and fragmentary. It is difficult to distinguish the information collected by the author himself from that obtained from other publications. The author persistence in describing places of minor importance on his way.

Aubry de La Motraye's descriptions of Baltic provinces are valuable and exceptional, considering their profoundness and the time of writing. No travelogue equal in value can be mentioned from the first half of the 18th century.